

Г. П. ХИРІВСЬКА
(Львів, Україна)

ЕПОНІМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Досліджено вживання термінів-епонімів в українській фармацевтичній термінології. Ідентифіковано поняття “термін” та “епонім” у термінології. Досліджено структурні особливості фармацевтичних терміноодиниць.

Ключові слова: фармацевтична термінологія, відомі терміни, термін-епонім, власна назва, загальна назва, термінологічна одиниця.

Левову частку кожної мови складає спеціальна лексика різних галузей науки і техніки, тому мовознавці надають великого значення дослідженням у галузі термінології. Особливо посилюється інтерес лінгвістів до термінологічних проблем останнім часом. Вітчизняні та зарубіжні мовознавці вивчали різні аспекти функціонування термінів багатьох галузей.

Фармацевтична термінологіка багата не лише на власне фармацевтичні, а й на ботанічні, хімічні, фізичні та медичні терміни, що спричинено особливістю цієї галузі.

Терміни-епоніми мовознавці вже неодноразово досліджували в різних професійних сферах знання, зокрема в суміжній до фармації медичній термінології (клінічній та анатомічній). Вони були об'єктом аналізу у працях І. М. Гнатишеної, В. І. Лисенко, Р. І. Стецюк та ін. [2; 5; 10]. Проте фармацевтичні терміни-епоніми ще не були об'єктом спеціального вивчення.

Актуальність проблеми зумовлена потребою розкрити особливості функціонування цього шару лексики в досліджуваній галузі та необхідністю систематизувати ці мовні одиниці на основі їх лексикографічної фіксації.

Ставлення до термінів-епонімів змінювалося від негативного (О. І. Білецький, Д. С. Лотте) до позитивно-поблажливого (Г. О. Винокур, О. В. Суперанська). Якщо О. В. Суперанська не заперечувала існування таких терміноодиниць, то Д. С. Лотте зазначив з цього приводу: “Так звані відпрізвиськові терміни належать до тих, які не задовольняють систему або не здатні її відобразити, оскільки не містять класифікаційних ознак” [6]. О. В. Суперанська називала такі терміни ономастичними і вважала, що науковці зобов'язані їх уживати, адже вони є важливим чинником формування спеціального термінополя [11].

Мовознавці дискутують про термінологічний статус мовних одиниць із компонентом-епонімом. Деякі з них зазначають проміжний статус таких одиниць між номенклатурними назвами та власне термінами [2], інші ж висловлюють думку про їх належність до номенів [8], ще інші вважають, що наявність у спеціальних мовних знаків власної назви може бути критерієм

розмежування термінів та номенклатурних найменувань [1]. В. М. Лейчик наголошує, що генетично походити від власних імен можуть і терміни, і номенклатурні одиниці – в обох випадках власні назви перетворюються у загальні [4]. Більшість термінологів (Г. І. Беженар, Ю. В. Віт, О. В. Данильченко, М. Д. Кожушко, О. О. Лобач, Л. Д. Малевич, Б. П. Михайлишин) вважають, що епонімні назви – лінгвістично правомірний засіб номінації у мові спеціального призначення. Такої думки будемо дотримуватися і ми.

Мовознавці вважають, що механізмом формування епонімічних термінів є явище метонімічного перенесення й пов'язують їх виникнення з історичним, соціальним, психологічним чи іншими позамовними чинниками [7].

Мета дослідження – з'ясувати місце термінів-епонімів в українській фармацевтичній терміносистемі, вивчити їхню структуру й походження.

Насамперед окреслимо поняття “епонім” у термінології, проаналізуємо власні назви фармацевтичної термінології за структурою, з'ясуємо ступінь їх уживаності у фаховому мовленні в діахронії. Об'єкт дослідження – фармацевтичні терміни-епоніми; предмет – їхні значення, структура, синтагматика.

Епонім (гр. *εponυμος* – той, що дає ім'я, назву) – це особа, від імені якої походить назва місцевості, народу (1985) (СЛТ). Це назва речі, процесу або функції, утворена від імені людини (2007) (ВТССУМ). У сучасній лінгвістиці існує широке й вузьке розуміння терміна епонім. У широкому розумінні термін *епонім* визначають як власну назву, яка стала основою для творення номінативної одиниці з новим значенням (М. М. Дзюба) [3]; у вузькому – як термін, утворений від власного імені (Б. П. Михайлишин) [7]. У нашому дослідженні терміни, обов'язковим складником яких є власна назва, кваліфікуємо термінами-епонімами.

Фармацевтична термінологія є значною за обсягом, оскільки містить у своєму складі терміни з хімії, фізики, анатомії, ботаніки, без яких не може обійтися. Враховуючи цей факт, у дослідженні частково будемо брати до уваги й терміни-епоніми цих підсистем, проте основну увагу приділятимемо власне фармацевтичним епонімам.

Джерелами добору фактичного матеріалу стали словники фармацевтичних термінів, зокрема “Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник” (1995) (УЛАМТС), “Авторські прописи” (2002) (АП), “Фармацевтична енциклопедія” (2010) (ФЕ), “Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів: українсько-латинсько-російсько-англійський” (2014) (ЕТСФТ).

Чільне місце серед епонімів фармацевтичної термінології займають авторські прописи екстемпоральних лікарських форм, котрі пройшли випробування часом, перевірені на практиці й не втратили свого значення сьогодні. Проте за останні роки в Україні спостерігаємо тенденцію до зменшення кількості екстемпоральної рецептури. Такі ліки мали велику популярність за часів їх появи, особливо тоді, коли було виявлено їхню високу ефективність.

Популярні та високоефективні лікарські засоби, такі як *мазь Вишневого*, *розчин Люголя*, *мікстура Кватера*, *паста Розенталя*, *краплі Зелена* та багато інших не одне покоління хворих вважали майже панацеєю. Саме

тому практика використання епонімів має давню традицію. Семантична структура епонімічних термінів свідчить про те, що це найстаріший шар термінологічної лексики. Утворення медичних термінів від власних імен було поширене ще за античних часів.

Так, наприклад, термін *галенові препарати* отримав таку назву за прізвищем визначного лікаря і фармацевта К. Галена (131–201), який уперше припустив, що в лікарській сировині рослинного і тваринного походження є речовини з лікувальною дією та шкідливою. Свої погляди на ліки і вказівки щодо їх застосування учений виклав у численних працях, котрі багато пережили його епоху та використовувалися з великим авторитетом до XVI ст. Сам термін *галенові препарати* з'явився через тринадцять століть після смерті К. Галена.

Доктор П. Тайс – відомий німецький фітофармацевт, який у 1978 р. заснував власний завод із виготовлення лікарських засобів на основі природних компонентів та очолив його. Неможливо не згадати його ліки *екстракт шавлії з вітаміном С доктора Тайса* (*Dr. Theiss extract Salviae and vitamin C*), *ревмакрем доктора Тайса* (*Dr. Theiss Rheumacream*), *бронхосепт доктора Тайса* (*Dr. Theiss Bronchosept*), *екстракт ехінацеї доктора Тайса* (*Dr. Theiss extract echinaceae*), *сіроп з подорожником доктора Тайса* (*Dr. Theiss syrup with plantaginae*).

Серед відомих усім препаратів *бальзам Бітнера*. Ще з XVI ст. у сім'ї Бітнер дбайливо зберігався древній манускрипт відомого бальзаму, який згодом стали передавати із покоління в покоління. Уже впродовж віків його склад залишається незмінним. Коли на сімейній нараді вирішили виготовляти і продавати цілющий бальзам, почалося фармацевтичне виготовлення знаменитого препарату.

Епонімічними найчастіше є ті терміни, які номіновано за іменами та прізвищами осіб їхніх винахідників або осіб, що якимось іншим чином дотичні до найменувань наукових понять чи появи цих термінів. Наприклад, *Кюрі-терапія* (синонім *радієва терапія* – променева терапія із застосуванням радію) названо на честь французьких фізиків, що винайшли радій (П. Кюрі та М. Складовська-Кюрі).

В українській фармацевтичній термінології функціонує чимало термінів, які сполучаються з власними назвами. Це зокрема:

1) назви бальзамів – *бальзам Шостаковського*, *бальзам Толедо*, *бальзам Авіценни*;

2) назви лініментів – *лінімент Більрота*, *лінімент Гебра*, *лінімент Кутумової*, *лінімент Москаленко*, *лінімент Розенталя*;

3) назви таблеток – *таблетки Карманової*, *таблетки Богомольного*, *таблетки Виноградова*, *таблетки Зоріна*, *таблетки Корбелла*, *таблетки Павлова*;

4) назви крапель – *краплі Зеленіна*, *краплі Боткіна*, *краплі Бахона*, *краплі Беляєва*, *краплі Бестужева*, *краплі Білоголового*, *краплі Борисюка*, *краплі Вотчала*, *краплі Зоріна*, *краплі Ланга*, *краплі Михайлова*, *краплі Морозова*, *краплі Пирогова*, *краплі Несторова*, *краплі Смирнова*, *краплі Строганова*, *краплі Тільмана*, *краплі Федорова*, *краплі Ферстера*;

5) назви мазей — мазь Вишневецького, мазь Вількінсонова, мазь Каверіна, мазь Адріасяна, мазь Юрієвича, мазь Бреславського, мазь Длусського, мазь Золотаревої, мазь Калініченко, мазь Ковтуновича, мазь Конькова, мазь Кочергіна, мазь Лістера, мазь Лук'янова, мазь Луніна, мазь Лубнева, мазь Маркевича, мазь Мечникова, мазь Микулича, мазь Можжевельного, мазь Перцева, мазь Преображенського, мазь Рібакова, мазь Селіського, мазь Сірійського, мазь Унна, мазь Яссера;

6) назви колб — колба Бювара, колба Бюхнера;

7) назви паст — паста Теймурова, паста Лассара, паста Андрійчука, паста Беленського, паста Бременера, паста Гужієнко, паста Гунтера, паста Дем'яновича, паста Денисенко, паста Добраліна, паста Лістера, паста Лукомського, паста Мейсаховича, паста Певзнера, паста Ростовського, паста Унна, паста Чумакової, паста Шаніто, паста Шершевера, паста Шнирова;

8) назви мікстур — мікстура Карташова, мікстура Бехтерева, мікстура Абашева, мікстура Бродського, мікстура Войцехівського, мікстура Грищенко, мікстура Здренко, мікстура Карманової, мікстура Кватера, мікстура Красногорського, мікстура Петера, мікстура Попова, мікстура Равкіна, мікстура Рівера, мікстура Скробановського, мікстура Смоленського, мікстура Сольвенті, мікстура Стрельчука, мікстура Фурина, мікстура Кервіна;

9) назви порошків — порошок Довера, порошок Аксянцева, порошок Барелла, порошок Боткіна, порошок Преображенського ;

10) назви солей — Глауберова сіль, сіль Рейнеке, сіль Сегнетова, сіль Нудельмана, сіль Фагігена;

11) назви розчинів — розчин Зінгера, розчин Люголя, розчин Вишневецького, розчин Гартмана, розчин Зідрана, розчин Карташова, розчин Кастеляні, розчин Кукушкіна, розчин Липовецького, розчин Локка, розчин Маслової, розчин Парфенова, розчин Петрова, розчин Зінгера, розчин Тіроде, розчин Три-соль, розчин Філатова, розчин Флейга, розчин Шаде, розчин Шилової, розчин Шинкаревського, розчин Шлейха;

12) назви рідин — Бурова рідина, рідина Вейбеля, рідина Ньютонівська, рідина Бережного, рідина Бойко, рідина Букля, рідина Вальденберга, рідина Гартмана, рідина Гаема, рідина Гордєєва, рідина Гроздова, рідина Бакена, рідина Дем'яновича, рідина Жавеля, рідина Знаменського, рідина Кричевського, рідина Кропоткіної, рідина Крупа, рідина Куммерфельда, рідина Калініна, рідина Митрошина, рідина Ніколаєва, рідина Новикова, рідина Платонова, рідина Полосухіна, рідина Федорова, рідина Філатова, рідина Хлопського, рідина Ходаковського, рідина Розенталя;

13) назви сумішей — суміш Бойко, суміш Воробйова, суміш Гірша, суміш Гордишевського, суміш Дюранда, суміш Кеффера, суміш Осипова, суміш Левіна, суміш Лихачова, суміш Меншикова, суміш Нейбеля, суміш Сябро;

14) назви проб — проба Бельштейна, проба Бюргера, проба Ветцеля, проба Лібмана, проба Рубнера, проба Сидорова;

15) назви реактивів — реактив Буке, реактив Бушарда, реактив Вагнера, реактив Грісса, реактив Деніже, реактив Елмана, реактив Майора, реактив Міллона, реактив Миліша, реактив Муньє, реактив Фелінга, реактив Фішера, реактив Фоліна, реактив Фореста, реактив Штайблера;

16) назви спирту – *спирт Гебра, спирт Корчагіна, спирт Микулича, спирт Преображенського, спирт Родовича, спирт Унна, спирт Франківського*;

17) назви пластирю – *пластир Лебедева, пластир Юрієвича-Віхревої*;

18) назви помад – *помада Боткіна, помада Воробйова, помада Кончаловського, помада Преображенського, помада Прозоровського, помада Розентула, помада Шелагурова, помада Унна*;

19) назви реакцій – *реакція Адамкевича, реакція Бальєта, реакція Буке, реакція Грісса, реакція Ельба, реакція Канніцаро, реакція Комаровського, реакція Регалія, реакція Лібермана, реакція Шмідта, реакція Штреккера*;

20) назви кислот – *кислота Коха, кислота Комарова, кислота Умнова*;

21) назви примочок – *примочки Ареті, примочки Буяльського, примочки Пирогова, примочки Распайля, примочки Тедена, примочки Шмуккера*;

22) назви хвороб – *ангіна Людвіга, ангіна Дюге, ангіна Венсана, анемія Аддісона-Бірмера, анемія Вілкінсона*.

Окремо подаємо ті терміни, у яких загальне слово вжито лише в одному терміні-епонімі. До таких належать, наприклад: *віск Гагера, драже Бехтерева, збір Едельберга, протиотрута Стржижєвського, присипка Житняка*.

Зазначимо, що за своєю структурою більшість українських фармацевтичних термінів є безприйменниковими сполученнями, вони складаються з іменника та однієї, рідше двох власних назв, наприклад:

- епоніми, що складаються з однієї власної назви – *реакція Вассермана, реакція Коха, краплі Авербаха, мазь Воячка, мазь Сімановського, мікстура Шарко, мікстура Шмідта, мікстура Лашкевича, розчин Вейбеля, розчин Бабського, розчин Белякова*;

- епоніми, що складаються з двох власних назв, які пишуться через дефіс – *реакція Вайса-Фелікса, реакція Лібермана-Бурхардта, реакція Зінгер-Блека, метод Ван-Слайда, паста Старшинського-Гутнера, мікстура Іванова-Смоленського, розчин Ацилера-Лемана, проба Кункеля-Ветцеля, проба Писарева-Шіллера, анемія Аддісона-Бірмера, помада Золотової-Костомарової, пластир Юрієвича-Віхревої, реактив Фоліна-Чіокальто, рідина Петрова-Белякова, розчин Зінгер-Локка*;

- епоніми, які складаються із загального поняття й двох власних назв, з'єднаних за допомогою сполучника *і* (їх кількість незначна, це поодинокі випадки) – *клеєпов'язка Черняка і Роякіна, рідина Ніфонтова і Троїцького, рідина Дакіна і Карелля, рідина Деліцького і Митрошина, розчин Спасокукоцького і Кочергіна*.

Окрему групу формують епоніми, у складі яких більше одного компонента-апелятива, наприклад: *евкаліптова мазь доктора Тайса від кашлю, Ринотайс від нежитю, Бронхосепт доктора Тайса, розчин мультивітамін доктора Тайса, евкаліптова мазь доктора Тайса від кашлю, Геровітал доктора Тайса* тощо.

В аналізованій термінології компоненти термінологічних словосполучень більшою мірою представлені іменниками-апелятивами та власними назвами. У таких терміносполученнях компоненти-оніми (епоніми) конкретизують компоненти-апелятиви.

Більшість аналізованих термінів є поєднанням іменника в називному відмінку з епонімом у родовому. Проте є приклад моделі епоніма, у якому поєднано іменник та прикметник (*рідина ньютонівська, ньютонівська рідина*).

Епонімічні терміни функціонують в усіх підгрупах фармацевтичної термінології, проте частота вживання у кожній із них неоднакова.

Зазначимо, що легше запам'ятати прізвище, яке лягло в основу терміна, ніж складну назву.

Отже, фармацевтичні терміни-епоніми є важливою частиною лексичного складу мови, бо вони відображають історію розвитку нашої термінології. Терміни-епоніми виникли давно, ще тоді, коли почали з'являтися перші лікарські засоби для боротьби з недугами, які були великим відкриттям для медицини і людства. Саме тому імена їх винахідників заслужено зафіксовані в історії фармації у цих термінологічних одиницях.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в докладнішому вивченні етимології досліджуваних терміноодиниць, а також у виявленні явища синонімії між такими терміносполученнями й термінами, які не містять відпрізвищового компонента. Плануємо укладання словника термінів-епонімів української фармацевтичної термінології, в якому маємо намір додатково подати інформацію про життя, національну належність особи, ім'я якої стало елементом терміна, адже інтенсивний розвиток фармацевтичної галузі зумовлює потребу у довідковій літературі для правильного пояснення спеціальної термінології.

1. Бергер М. Г. Об определениях терминов в геологических словарях / М. Г. Бергер // Проблема определения терминов в словарях разных типов. – Л. : Наука, 1976. – С. 133–139.
2. Гнатишина І. М. Проблема термінів-епонімів у сучасній медичній термінології / І. М. Гнатишина // Проблеми української науково-технічної термінології : матеріали міжнар. наук. конф. : [тези доповідей]. – Л.: Вид-во держ. у-ту ЛП, 1993. – С. 236–237.
3. Дзюба М. М. Епонімічні найменування в українській науковій термінології / М. М. Дзюба // Українська мова. – 2010 – № 3. – С. 55–63.
4. Лейчик В. М. Номенклатура – промезуточное звено между терминами и именами собственными / В. М. Лейчик // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1974. – С. 13–24.
5. Лисенко В. І. Терміни-епоніми в українській анатомічній термінології / В. І. Лисенко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2009. – № 648. – С. 66–70.
6. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии : Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
7. Михайлишин Б. П. З історії термінів-епонімів / Б. П. Михайлишин // Мовознавство. – 1994. – № 4–5. – С. 45–50.
8. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / В. М. Овчаренко. – Харків : Вид-во Харківського ун-ту, 1968. – 72 с.
9. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
10. Стецюк Р. І. Українська кардіологічна термінологія (структурно-семантична характеристика) : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Р. І. Стецюк. – Запоріжжя, 1998. – 21 с.
11. Суперанская А. В. Общая терминология : Вопросы теории / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1989. – 246 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- АП – Авторські прописи: фармацевтичний довідник / [упоряд. : Л. В. Бокшан, П. В. Олійник, Р. І. Дячишин, Р. Д. Ковзан]. – Львів : Медицина світу, 2002. – 208 с.
- БМЕ – Большая медицинская энциклопедия : [в 30 т.] / [ред. Б. В. Петровский]. – М. : Советская энциклопедия, 1974–1988 ; 1974. – Т. 1. – 576 с. ; 1980. – Т. 12. – 536 с. ; 1981. – Т. 15. – 576 с. ; 1982. – Т. 18. – 528 с. ; 1983. – Т. 20. – 544 с.
- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2007. – 1736 с.
- ЕТСФТ – Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів : українсько-латинсько-російсько-англійський / [уклад. І. М. Перцев, О. А. Рубан, Є. І. Світлична]. – Вінниця : Нова книга, 2014. – 824 с.
- СЛТ – Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Гол. вид. видав. об'єднання "Вища школа", 1985. – 360 с.
- УЛАМТС – Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник : [у 2 т.] / [ред.-упор. : М. Павловський, Л. Петрух, І. Головка]. – Л. : Словник, 1995; 1995. – Т. 1. – 656 с. ; 1995. – Т. 2. – 788 с.
- ФЕ – Фармацевтична енциклопедія / [ред В. Черних]. – К. : Моріон, 2010. – 1631 с.

H. P. Khyrivska

EPONYMS IN THE UKRAINIAN PHARMACEUTICAL TERMINOLOGY

The usage of the terms-eponyms in the Ukrainian pharmaceutical terminology has been investigated. The notions term and eponym have been identified. The structural peculiarities of pharmaceutical terminological units have been researched.

K e y w o r d s : pharmaceutical terminology, onomastic terms, term-eponym, proper name, common name, terminological unit.